

UDK 811(091)

Stručni rad

Sanja ORLANDIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

sanja.orlandic@fcjk.me

JEZIKU JE SVEJEDNO

(Starčević, A., Kapović, M., Sarić, D. (2019):

Jeziku je svejedno, Zagreb: Sandrof)

*Svi bi se govornici svojim jezikom trebali moći služiti
slobodno i bez straha, svjesni toga da su upravo oni
najveći autoritet za živu upotrebu svoga jezika.
(str. 16)*

Krajem ljeta iz štampe je izašla knjiga kakvu lingvistika na našim prostorima odavno čeka i zaslužuje. Riječ je o knjizi *Jeziku je svejedno* autorâ Anđela Starčevića, Mata Kapovića i Daliborke Sarić, objavljenoj u Zagrebu u izdanju Sandrofa, koja ruši uvriježenu predstavu o standardnome jeziku kao idiomu boljem od ostalih te razotkriva namjere preskriptivista, tzv. čuvarâ jezika, koji na tragu nenaučnih stavova ubjeđuju govornike da ne znaju sopstveni maternji jezik. Na početku treba reći da autori ne govore protiv postojanja standardnoga jezika, koji je nužan (da bi služio govornicima), već protiv preskriptivističke ideologije standardnoga jezika (da govornici služe jeziku) te da knjiga, kako autori sami naglašavaju, nije zamišljena kao kritika pojedinaca, već preskriptivizma kao društvenoga fenomena.

Svjedoci smo da pitanje „pravilnoga“ i „nepravilnoga“ u jeziku zauzima veliki prostor u javnome diskursu; da je, nažalost, došlo do potiranja razlike između jezika kao sistema i njegova opisivanja, koji je predmet lingvističke nauke, i jezika kao standarda koji predstavlja samo jednu njegovu realizaciju, propisanu u zavisnosti od jezičke politike i društveno-istorijskih uslovljenosti u kojima se ozvaničava. Autori knjige o kojoj je riječ za standardni jezik s pravom biraju termin standardni dijalekt kako bi tu pojavnost smjestili na mjesto koje joj pripada. Zabuna među govornicima određenoga jezika što je „pravilno“, dakako, nije proizašla samo iz termina jezik/standardni jezik. Na njoj preskriptivisti decenijama rade kako bi doveli do unifikacije jezika, jednoobraznoga govorenja, dopisivanja standardnome dijalektu funkcije prestiža, izdvajanjem njega kao najboljega jezičkog varijeteta i sl.

Ko proviri iznad onoga što su preskriptivisti označili kao „nepravilno“ biva stigmatiziran, okarakterisan kao nepismen, polupismen, neobrazovan i sl. A onaj ko se takvome poretku stvari usprotivi naučnim činjenicama, označen je kao anarhist. Problem nerazumijevanja tzv. jezičke pravilnosti i poistovjećivanje pravilnoga i standardnoga postao je društveni problem.¹ Taj su problem prepoznali autori ove knjige i uložili veliki trud kako bi ga u sinhronijskoj ravni razotkrili i ukazali na negativne posljedice koje proizvodi. Jedna od tih posljedica, zasigurno i najvažnija, odnosi se na stvaranje nesigurnoga govornika. Zbog toga je ova knjiga izuzetno važna. Ona je namijenjena „žrtvama bilo kojeg oblika jezičnog nasilja i svima onima koji misle da ne vladaju dobro svojim jezikom“ (str. 16).

Duboko zašli u problematiku koju u knjizi tretiraju, posebnu vrijednost knjizi daje razotkrivanje sopstvene pozicije s koje autori nastupaju. U kritičkoj analizi diskursa opštepoznato je da nema nevinoga diskursa, te da je ideološka pozicija neminovna u razotkrivanju drugih ideologija. Stoga se autori ne pretvaraju da nastupaju s neutralne pozicije lišene svake ideologije, već jasno predočavaju da se njihov rad temelji na konceptu lingvističkoga aktivizma i da otvoreno zagovaraju ideologiju pluralizma, „odn. stava prema kojem je jezička raznolikost pozitivna pojava i korelat izvanjezičke raznolikosti“; „ideologiju utemeljenosti jezične politike u znanstvenim stavovima u jeziku“ te „viziju društva u kojem konzervativne i znanstveno neutemeljene jezične ideologije neće biti jedno od sredstava očuvanja i legitimizacije hijerarhijsko-klasnog statusa quo“ (str. 13–15). Ne skrivajući se iza plašta navodne objektivnosti, autori razotkrivaju svoju poziciju u toj mjeri da predočavaju kako se i sâmō njihovo opisivanje može percipirati kao normativno, ističući da im to nije cilj, već da glasno progovore da svi imaju pravo na izbor, makar on bio i poštovanje jezičkih savjeta protiv kojih govore, ali da se lingvističkom naukom ne smije pravdati agresija prema govornicima.

Knjiga se sastoji iz dvije cjeline. Prva *Preskriptivizam i ideologija standardnog jezika* donosi teorijski uvid u problematiku i predstavlja svojevrsni uvod u lingvistiku. U drugome dijelu, *Anatomija hrvatskog preskriptivizma*, autori razvrstavaju i analiziraju konkretne primjere „jezičkih savjeta“, ukazujući na njihovu neodrživost.

Iako je prvi dio teorijski, on nije manje zanimljiv od drugoga dijela knjige. Osim što se i u njemu nalaze brojni primjeri „jezičkih savjeta“ koji su praćeni izuzetno duhovitim komentarima autora, dragocjen je doprinos razumijevanju osnovnih postulata lingvističke nauke, ali i temeljnih zabluda

¹ Nekad ni sama nijesam pravila terminološku razliku, smatrajući da se podrazumijeva da se „pravilno“ odnosi na propisano pravilo u standardu, a ne na inhererentnu jezičku pravilnost kako u posljednje vrijeme uviđam da je mnogi, pa i ljudi iz struke, doživljavaju.

koje su prisutne kad je riječ o standardnoj varijanti jezika. Da bi se razumjele teze na kojima počiva ova knjiga, nužno je razumjeti razliku između preskripcije i preskriptivizma. „Preskripcija je tehnički (iako nikada društveno neutralan) postupak normiranja određenoga idioma i njegovih oblika i struktura te se u svom suvremenom obliku javlja kao uvjet i posljedica formiranja nacionalnih država“, dok „preskriptivizam nastaje kao posljedica preskripcije i fiksiranja službene/standardne varijante jezika“² (str. 24–25). Autori ne dovode u pitanje, dakle, potrebu za postojanjem standardnoga dijalekta, iako više puta podvlače činjenicu da njegovo postojanje nije nužno za uspješnu komunikaciju, već naučnim argumentima nastoje da se suprotstave pojavi preskriptivizma koji, služeći se izmišljanjem pravila i zgražanjem nad tzv. velikim greškama (npr. *sumljam* umjesto *sumnjam*), uspostavlja društveni položaj preskriptivista kao simboličkih elita, stvara nesigurnog govornika, dovodi do pojave hiperkorekcije itd.

Autori knjige oslanjaju se na pristup kritičke analize diskursa koji im omogućava da razobliče ideologije koje se predstavljaju da su u interesu društva, a zapravo su duboko u interesu pojedinaca. Ubjeđujući govornike da ne znaju svoj jezik, čineći ih nesigurnima da govore, preskriptivisti sebi otvaraju prostor da se nametnu kao elita koja vlada jezikom i koju govornici moraju slušati ukoliko uopšte misle govoriti, a da ne budu izvrnuti ruglu. Osim što ih moraju slušati, moraju i kupiti njihov jezički savjetnik kako bi „bolje govorili“ svoj jezik. Kao krajnja posljedica takvoga začaranog kruga javlja se govornik koji ne umije da sastavi koherentan tekst na sopstvenome jeziku, iako je tokom školovanja veoma dobro ovladao standardom. I to je problem na koji autori, svjesni njegove važnosti, više puta ukazuju. „Kada se ljudima govori kako bi trebali govoriti i da ne znaju govoriti svoj jezik, nije riječ ni o čemu drugom nego o znanstveno potpuno neutemeljenoj indoktrinaciji, pseudointelektualnom nasilju i nepotrebnom zagorčavanju života drugim ljudima“ (str. 119). Zato autori smatraju da lingvisti ne smiju ćutati na zloupotrebu lingvističke nauke, te da, na primjer, ukoliko se matematičar požali lingvisti kako

² Na primjer, ako je u crnogorskome standardu preskripcijom propisano *ovdje* i *ovde*, preskriptivizam bi se odnosio na tumačenje da su ti oblici inherentno pravilniji i bolji od oblika *ode* koji se često javlja u svakodnevnome govoru (ili od oblika *ovde*, *ovden*, *ovođen*, *vođe* i dr. koji su prisutni u nekim crnogorskim dijalektima). Oni nijesu ni bolji ni pravilniji, oni su samo odabrani za standard (iz razloga koje su standardolozi u trenutku standardizacije pratili), ali to ne znači da svi govornici moraju govoriti isključivo tako, niti će se neko ko kaže *ode* ogriješiti o lingvističku nauku. Lingvistika može objašnjavati/opisivati porijeklo tih oblika, njihove varijante, rasprostranjenost i dr., ali ne može se tvrditi da je neki oblik sam po sebi bolji i pravilniji. S druge strane, preskriptivizam je i tvrdnja da je oblik *ovdje* jedini mogući ispravan oblik, koja nije nepoznata u crnogorskoj društvenoj zbilji.

je iznerviran i revoltiran činjenicom da ljudi upotrebljavaju naziv kocka za geometrijski kvadrat, lingvisti jednako treba da je stalo do svoje nauke te mu može objasniti da opšti jezik nije isto što i stručni.³ Čutnju lingvista na nenaučne stavove autori takođe označavaju ideološkim izborom.

Pored metoda kritičke analize diskursa kojima se služe, autori u prvoj dijelu knjige, citirajući brojnu relevantnu literaturu, objašnjavaju i pitanja koja se tiču jezičke politike i planiranja; mjesta standardnoga dijalekta u društvu; arbitrarnosti jezičkoga znaka; „jezičke kulture“ i pristojnosti; francuskoga preskriptivizma; Praške škole itd. Zanimljivo je strpljenje autora da krenu od osnovnih lingvističkih postavki nastalih početkom XX vijeka, od Sosira preko Martinea, kako bi objasnili i razobličili sve zablude u vezi sa standardnim varijetetom koje decenijama opstaju ne samo u Hrvatskoj, već i na kompletnome štokavskom jezičkom području.

Interesantan je i pojam *šizoglosije* kojem autori posvećuju pažnju i koji je vrlo primjenljiv u našim jezičkim zajednicama. Riječ je o jezičkoj bolesti koja se javlja kod govornika koji su izloženi različitim varijetetima, odnosno konfliktu „koji se javlja unutar pojedinog govornika kada on postane nesiguran u vezi s time što bi trebalo reći i napisati jer mu je isti sadržaj poznat na više od jednog načina“. S njim u vezi, autori navode i *samomržnju* govornika nestandardnih varijeteta, ali i pojavu *jezičke sigurnosti*, karakterističnu za one govornike koji vlastiti jezik smatraju identičnim standardu jer nije na udaru društvene kritike, i *jezičke nesigurnosti* koja se javlja kod onih govornika koji vlastiti jezik ne cijene jer ga upoređuju s drugim (str. 156).

Autori su tzv. nepravilnosti kojima se preskriptivisti najčešće bave podijelili na tri nivoa, A, B i C – u prvom nivou naveli su nadregionalni standard hrvatskoga jezika koji bi mogao funkcionisati kao službeni standard kad ne bi bilo preskriptivističkih zabrana, npr. *idem kod njega, obećajem*; na drugom novou nalaze se oblici koje govornici koriste iako znaju da su nestandardni, poput *reko, radit*; a na trećem regionalizmi i dijalektalizmi *ča, kaj, osan* i sl., koje preskriptivisti ne napadaju jer ih ne doživljavaju kao prijetnju za standard, kao što je to slučaj s oblicima iz prvog nivoa. Tom su podjelom autori predložili da ono što je nadregionalno (A) može postati dio službenog standarda, bez bojazni da i riječi iz kategorije B i C postanu standardne. Na taj su način razotkrili još jednu manipulativnu strategiju preskriptivista koji svoje stanovište krutoga standarda brane tezom da ne može sve biti u standardu i da neosnovano šire paniku, nerijetko prijeteci haosom koji će u komunikaciji

³ „Tako se, recimo, govori da je *sunce izašlo*, a ne da se *zemlja okrenula oko sebe* i *sunce opet obasjava naš dio planete*. To što se u općem jeziku govori o *izlasku* i *zalasku sunca* nipošto ne znači da nepoštovanje ili neznanje astrofizike, nego samo govori o tome da opći jezik koristi neke druge mentalne modele“ (str. 198).

nastati, iako je jasno da do njega ne može doći ni kad ne bi postojao standardni jezik. Autori otkrivaju i strategiju „neutralnosti“ i argument „zdravog razuma“ kao još jednu od čestih i uspješnih manipulativnih strategija kojima se preskriptivisti služe. „'Neutralni standard' jednako je realan kao okrugli kvadrat“ (str. 111) samo je jedna od dovrtljivih konstatacija autora na uvriježene predstave o jeziku.⁴ Cijela knjiga prepuna je analogija i uspješnih poređenja, što umnogome uljepšava i olakšava probijanje kroz golemi društveni problem koji tretira.

U drugome dijelu knjige pod nazivom *Anatomija hrvatskog preskriptivizma*, autori kritikuju konkretne jezičke savjete koje promovišu preskriptivisti. Savjeti su uslovno sortirani prema ideologijama kojima se preskriptivisti vode te su tako organizovana i poglavlja u okviru ove cjeline: 1) ideologija tradicije i statičnosti; 2) ideologija standardnog jezika i formalnog stila; 3) ideologija doslovnog značenja; 4) ideologija logike i simetričnosti; 5) ideologija antiredundancije; 6) ideologija purizma (monoglosije i monooriginije); 7) ideologija izvornog jezika.

U dijelu *Ideologija tradicije i statičnosti* autori nanovo objašnjavaju da se lingvistički ne može govoriti o boljim i lošijim riječima te da to što je neki oblik stariji ne znači i da je bolji od novijega, poput npr. da se mora reći *govorim engleski jezik*, a ne *pričam engleski* jer su promjene uobičajene u jeziku. „Pogled prema kojem bi etimologija riječi bila glavni i obvezujući faktor u analizi suvremenog značenja naziva se *etimološka zablude*“ (str. 225). U poglavlju *Ideologija standardnog jezika i formalnog stila* autori primjećuju malograđanski prezir preskriptivista prema govornome jeziku, slengu i savremenim jezičkim promjenama iako bi trebalo da je dobro poznato da su sve jezičke varijante jednako vrijedne. Autori analiziraju brojne primjere jezičkih savjeta, ali i preskriptivističkih strategija u kojima se oni koji te savjete ne prate proglašavaju nekulturnima i nerazumnima. Stoga se autori s pravom pitaju kakva je to jezička kultura koja promoviše nekulturno ponašanje preskriptivista. Autorima nije promaklo ni da ustvrde ono što je najčešće slučaj pri dijeljenju savjeta, a to je da i sami savjetodavci prave „greške“ i još jednom ukažu na artifičijelnost takvih savjeta i nemogućnost živog jezika da ih uvaži. U poglavlju *Ideologija doslovnog značenja* autori obrađuju metaforu i metonimiju, ukazujući na njihovu neminovnost pri jezičkoj produkciji i nemogućnost svođenja riječi na doslovna značenja. Primjerâ uzaludnih pokušaja preskriptivista da osaka-

⁴ „Zašto je standard 'bolji' ako ima *manje* veze s upotrebom i pučkim govorima? Kome služi *veća* umjetnost standarda? Govornicima zasigurno ne (...) Treba li standardni jezik biti nalik grčkoj vazi u muzeju, artefaktu kojem se treba diviti, ali oko njega pažljivo hodati kao po jajima i niti slučajno ga ne koristiti jer bi se mogao oštetiti? Ili bi racionalnije bilo jasno reći da standardni dijalekt postoji radi ljudi, a ne obrnuto?“ (str. 188–189)

te riječ je zaista mnogo, a najčešće se tiču ograničavanja značenja prijedloga (npr. da se ne može reći *iza rata*, nego isključivo *poslije rata*). No pojava nije ograničena samo na dokidanje značenja prijedlozima, već se odnosi i na druge riječi, poput insistiranja na razlici u značenju između *posljednji* i *zadnji*, *televizor* i *televizija*, *upaliti* i *uključiti*. U tu bi se kategoriju mogli svrstati i dodatni primjeri iz naše društvene zbilje, poput onoga da se ne može *složiti s nekim/nečim* jer se *drva slažu*, a *ljudi su saglasni* ili da se ne može reći da je *knjiga debela*, *jer su svinje debele*, a *knjige opširne* koji se nerijetko mogu čuti. *Ideologija logike i asimetričnosti* obuhvata primjere savjeta koji se navodno temelje na logičnosti i simetričnosti, te autori analiziraju pokušaje preskriptivista da izmisle simetričnost, te shodno tome da tvrde da se ne može reći npr. *nedaleko Zagreba*, pošto se samo kaže *daleko od Zagreba*. Na neodrživost takvih stavova autori britko ukazuju konstatacijom da se ne kaže ni *blizu od Zagreba*. U ovome dijelu autori tumače brojne konstrukcije koje se karakterišu kao „nepravilne“, poput *u vezi s tim/u vezi toga*; *došao sam (s) autom*; *zahvaliti (se)* i dr. *Ideologija antiredundancije* odnosi se na redundanciju koja je normalna pojava u jeziku i za koju autori navode da u slučaju buke u kanalu olakšava komunikaciju i „iz znanstvene perspektive radi o jezičnoj zalihosti, a ne o jezičnoj suvišnosti“ (str. 312). Riječ je o primjerima poput *obadva*, *skoncitrirani*, *no međutim*, *sat vremena*, *jednu godinu*, *povodom toga* i sl. U dijelu *Ideologija purizma (monoglosije i monooriginije)* autori teorijski obrađuju pitanje purizma i njegovih vidova, osvrćući se na brojna preskriptivistička opravdanja te pojave sa zaključkom da je lingvistički stav oko posuđenica deskriptivan, te da se jezički kontakt ne može vrijednosno ocjenjivati. *Ideologija izvornog jezika* odnosi se na one primjere za koje preskriptivisti tvrde da se moraju izgovarati onako kako se izgovaraju u jeziku iz kojeg potiču, a ne onako kako ih izgovaraju govornici, poput *shema/šema*. U ovome dijelu autori izdvajaju popularni primjer u Hrvatskoj, a ne manje ni kod nas, imenice *skripta* koju govornici tretiraju kao imenicu ženskog roda (knjiga) i tako je mijenjaju. Preskriptivisti, s druge strane, tvrde da ona mora zadržati srednji rod množine (*To su dobra skripta*; *Imaš li skripta za taj kolegiji?*). Autori se pitaju zašto je tako, kad ne postoji ni jezički ni logički kriterij, i dolaze do odgovora da u pitanju može biti samo simbolički motiv te da neobičnom promjenom govornik želi da pokaže drugima da pripada elitističkome sloju društva. Autori mu ne spore taj izbor, ali spore pravo preskriptivistima da tu promjenu propišu svima ili da ih zbog njezina nepoštovanja označavaju manje obrazovanima, neukima i sl. jer „suvremeni govornici u Hrvatskoj pritom, sasvim prirodno, ne mare za to kako su govorili Rimljani prije dva tisućljeća, nego imenicu analiziraju kako im je najprirodnije unutar svoga jezika“ (str. 353). Druga cjelina knjige obiluje primjerima iz jezičkih savjetnika koji su praćeni izvanrednim autorskim

komentarima, poput ovoga iznad, te je svima onima koji su zainteresovani za ovu problematiku, svesrdno preporučujem.

Borba protiv preskriptivizma, kako autori ističu, borba je protiv konzervativne ideologije i ona je teško odvojiva od drugih društvenih aspekata. Dva su razloga za tu borbu i autori ih eksplicitno navode. „Jedan je u tome što je on znanstveno potpuno neutemeljen, a drugi je što je politički nazadan i proizvodi za društvo štetne posljedice: elitizam, klasizam, rasizam, šovinizam, konzervativizam, šizoglosija, strah od jezika i nedemokratičnost“ (str. 212). Borba protiv preskriptivizma nije borba protiv pojedinaca koji ga promovišu, na svoju korist i na štetu drugih, već protiv njegove sistemske pojave kao balasta standardnoga varijeteta. Stoga ovu knjigu ne treba razumjeti kao lični obračun s preskriptivistima jer ona to nije. Naročito je ne treba razumjeti kao borbu protiv postojanja standardnoga jezika i plašiti se da će ugroziti njegovo postojanje ili postojanje samoga hrvatskog jezika. Jezik postoji i opstaje samo zahvaljujući svojim govornicima te je upravo oslobađanje od stega preskriptivizma najbolji dokaz da je jedan jezik živ i da živi u punoj slobodi. Misao iznešena u sredini knjige: „Ako nitko (osim šačice pedanata) ne zna da je nešto 'pravilno', onda to očito i nije 'pravilno'“, ideja je vodilja autorâ, kojoj ostaju vjerni do kraja i zaista im treba čestitati što su snagom svoga naučnog integriteta stali u odbranu jezika, uz želju da naiđu na razumijevanje šire društvene zajednice.